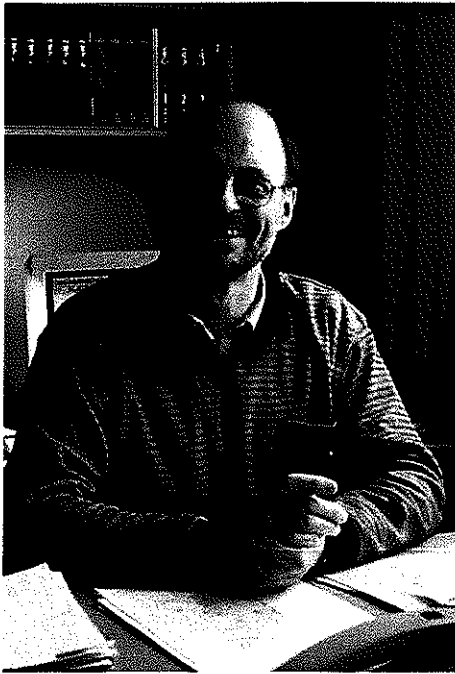

JYSK, ØMÅL, RIGSDANSK mv.

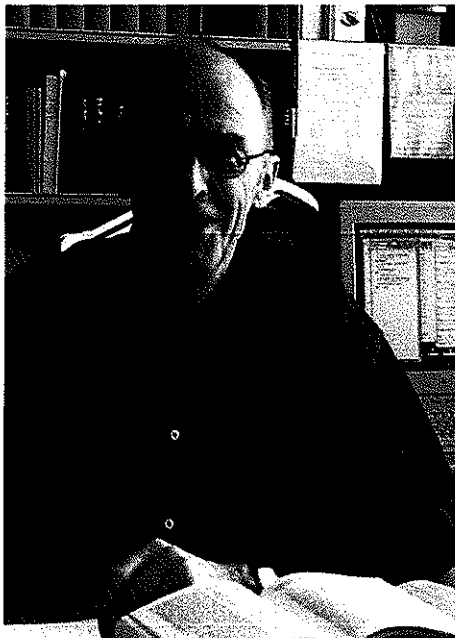
Studier i dansk sprog med sideblik til nordisk og tysk

Festskrift til
Viggo Sørensen og Ove Rasmussen

Viggo Sørensen

Ove Rasmussen

JYSK, ØMÅL, RIGSDANSK mv.

Studier i dansk sprog med sideblik til nordisk og tysk

Festskrift til Viggo Sørensen og Ove Rasmussen
udgivet på Viggo Sørensens 70-års dag
den 25. februar 2011

Redigeret af
Torben Arboe
Inger Schoonderbeek Hansen

Layout
Kirsten Lyshøj

Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning
Nordisk Institut
Aarhus Universitet
2011

Peter Widell

Sagprosaetekstens fremstillingsformer og genrer: Seks teser

Når årets julekatalog dumper ind af brevsprækken i de danske hjem, studeres det flittigt og giver næring til mange hede juleønsker. Og med de mange tillokkende julegavebilleder er julekataloget vel også selv lidt af en julegave. Det er lækkert. Men julekataloget rummer ikke blot æstetiske elementer. I kataloget finder man også oplysninger om varer og priser, ligesom man finder sider om lånemuligheder, garantiordninger, leveringsbetingelser o.l. Det sidste røber julekataloget som en *sagprosa*tekst.

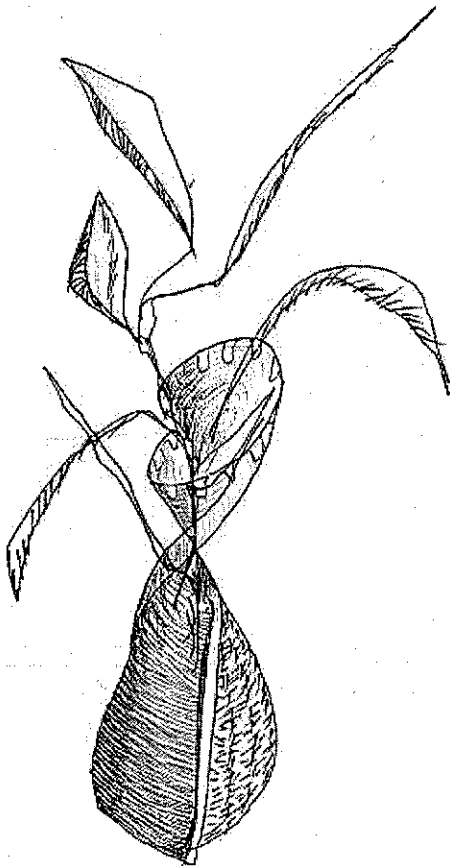
Men hvad definerer nu en sagprosa tekst? Det vil det være opgaven at undersøge i denne artikel. Det vil være det overordnede synspunkt i artiklen, at enhver sagprosa tekst lader sig karakterisere gennem seks teser. Dem vil vi nu se på i det følgende.

På trods af deres indbyrdes forskellighed har alle sagprosa tekster et væsentligt fælles kendetegn, nemlig at de ~~siger at sige noget~~ sandt om verden. Det betyder ikke, at det, de siger, nødvendigvis er sandt. Forfatteren kan fx være dårligt informeret om det, han skriver. Eller han kan lyve. Men i det omfang, forfatteren har hensigten eller intentionen om, at hans tekst er *alvorlig ment* og angår *rigtige steder*, *rigtige personer* og *rigtige* tildragelser, er der tale om en sagprosa tekst.

↑
signaler
er at
tale

Men det giver os vores FØRSTE TESE om sagprosa tekster: *Sagprosa tekster er pr. definition tekster, der tænkes at være sande om virkeligheden.* De adskiller sig fra tekster, der ikke er tænkt således. Sådanne tekster kaldes *fiktive*.

Her trænger begrebet 'fiktiv' til en præcisering. Fiktion er ikke slet og ret usandhed. Jeg kan, som vi allerede har set, skrive noget, der har

karakter af at være usandt, fordi jeg ikke ved bedre, eller fordi jeg har til hensigt at lyve. Men det alene gør ikke teksten fiktiv. Der er stadig tale om sagprosa. Skal vi have med fiktion at gøre, må det kræves, at forfatteren over for sin læser tilkendegiver, at han ikke har intentionen om at sige noget sandt eller formålsrettet, sådan som Leo Tolstoj fx gør det, når han skriver "Roman" på titelbladet til sit værk "Krig og Fred." Det kan vi også udtrykke på anden vis: En fiktiv tekst er en *kontraktlig foranstaltning* mellem forfatter og læser om, at forfatteren blot *foregiver* at lade sagprosaens første tese være gældende.¹

Sagprosaetekster er ikke kun sagprosaetekster, i kraft af at de har et *indhold*, der handler om virkeligheden. Normalt har de også et *formål*. Også på dette punkt adskiller sagprosaetekster sig fra fiktive tekster. Det er muligt, jeg bliver underholdt ved at læse kriminalromanerne om fiktive personer som Sherlock Holmes og Miss Marple. Men noget egentligt formål med at læse sådanne tekster kan jeg ikke siges at have, med mindre man kalder underholdning for et formål. Skal jeg derimod samle et IKEA-køkken og sidder med anvisningen på, hvordan det skal samles, er der straks et formål med min læsning (og dermed også med forfatterens skrivning af teksten). Her skal jeg bruge teksten, så jeg kan samle køkkenet korrekt.

Lignende mål har andre sagprosaetekster. Det gælder fx fysikbogen i skoletasken eller kogebogen på bogreolen i køkkenet. De har begge ud over et indhold et klart defineret formål. Mens forfatteren til den første bog har til hensigt at gøre én klogere på fysik, har forfatteren til den anden bog til hensigt at gøre én bedre til at lave mad.

Men dermed kan vi formulere vores ANDEN TESE om sagprosaetekster: ***Udover at sagprosaetekster er tiltænkt at være sande, er der altid et formål med at læse eller høre på – og for forfatterens vedkommende: skrive eller mundtligt fremføre – sagprosaetekster, som peger på at formålet ligger uden for teksten selv.*** Skriver man en sagprosaetekst, skal den derfor være i

¹ Denne betragtningsmåde på fiktionsbegrebet – at se fiktion som foregiven handling – er bl.a. foreslået af John R. Searle (1979). En af fordelene ved en sådan betragtningsmåde er, at det på den ene side er forfatterintentionen, der bestemmer, om et stykke fiktion er fiktion, men at det på den anden side – hvis forfatteren vælger at benytte sig af de forskellige konventionelle signaler til eksplicit at angive, at der er tale om fiktion – ikke er op til forfatteren vilkårligt at vælge, om det skrevne skal forstås som sagprosa eller som fiktion.

her igen: han kan

overensstemmelse med dette formål. Har en tekst intet klart defineret formål, betegner man den normalt som en *skønlitterær tekst*.²

Sammenfattende kan vi nu foreløbig sige, at sagprosaetekster er tekster, der afgrænser sig i forhold til fiktive og *skønlitterære tekster*³ ved at være et udtryk for forfatterens intention om at sige noget, der dels er (1) sandt og virkeligt, dels er (2) formålstjenligt eller relevant.

I princippet kan sagprosaetekster handle om hvad som helst. Det giver os en relativ stor mængde tekster at holde styr på. For at bunken ikke skal blive for stor og uoverskuelig, plejer man at inddele den i forskellige kategorier alt efter dens karakter. En sådan inddeling af tekster kalder man normalt en inddeling efter *genre*. Fx gør bibliotekerne det for at holde orden i deres enorme bogsamlinger. Her er genrene ordnet i et omfattende system, kaldet Dewey-klassifikationssystemet. Men vi andre gør det også som led i at holde styr på de tekster, vi møder i dagligdagen. Fx er julekataloger, brugsanvisninger og fysik- og kogeboer velkendte genrer – på linje med postkort, regninger, indkøbssedler, læserbreve, biografbilletter, togbilletter, brochurer, referater, frimærkekataloger, fakturaer, rejseførere, taler, velkomstord, musikanmeldelser, kærlighedsbreve, spillerkontrakter og en lang række andre genrer. Alle disse genrebetegnelser er for så vidt blot

² Jf. Immanuel Kant, der dels kalder den æstetiske dom for dommen om det *skønne*, dels karakteriserer den *skønne dom som interesseløst behag* (Kant 2005 (1790):17). En anden måde, hvorpå man kan udtrykke, at dommen er uden ydre formål, er at sige, at de udelukkende skal ses som mål i sig selv.

Det skal understreges, at en æstetisk betragtningsmåde på en tekst ikke udelukker, at man samtidig kan have en *saglitterær* og dermed formålsrettet betragtningsmåde på teksten. Fx er det muligt at læse Bibelen *både* som sagprosa, dvs. som en tekst, der gør krav på at være sand om det, den beretter, og som tjene visse rituelle formål i den inden for den kristne tro, og som et stykke *skønlitteratur*, man nyder, fordi man finder teksten velskrevet.

Dette gør til en vis grad en tekst til et resultat af, hvordan man som læser vælger at opfatte den. Det fjerner dog ikke det faktum i forbindelse med en tekst, at hvis teksten kan karakteriseres som et stykke sagprosa, så er den også et stykke sagprosa. Her vil den *skønlitterære læsemåde* alene være en *som om-læsemåde*.

³ Det er vigtigt at understrege, at fiktive tekster ikke må sammenblandes med *skønlitterære tekster* og *skønlitterære tekster* ikke med fiktive tekster. Det betyder på den anden side ikke, at vi ikke kan have tekster, der er såvel fiktive som *skønlitterære*. Faktisk er langt de fleste fiktive tekster begge dele på én og samme gang. Men det er altså ikke altid tilfældet. Fx er lyrik normalt *skønlitteratur*; men den er langt fra altid fiktion.

et udtryk for, at de genrer, vi benytter os af, tjener rent praktiske formål og følger sig efter dem. Og skulle vi ved én eller anden lejlighed mangle en genrebetegnelse for vores tekst, vil vi altid hurtigt kunne finde på en ny. Hvad fx med en fjernsynsbrugsanvisning? Således er genrer et labilt udtryk for de mange gøremål, vi har med hinanden. Her er det igen ikke ualmindeligt, at genrer kan overlape hinanden, og at én og samme tekst kan tilhøre forskellige genrer.

Alt det peger på det simple faktum, at sagprosaen er en afspjeling af vores umiddelbare praksis. Sagprosaen er ofte blot nemme etiketter, vi kan bruge i dagligdagen: "Gider du lige købe tre *billetter* til i aften?"; "Har du set det *postkort*, vi fik fra onkel Jens?"; "*Science fiction* er ikke noget for mig." Her er genrer midler til at identificere tekster gennem alt efter deres *indhold* og *formål*, parallelt med de midler, vi i almindelighed bruger til at identificere og forklare de ting, vi gør, gennem. "Genre" kommer i virkeligheden af det latinske ord *genus*, der betyder art, type eller kategori. Vi har så i denne sammenhæng valgt at reservere betegnelsen "genre" specielt for omgangen med tekster, som altså – hvis det skulle være mere præcist – hellere burde have været kaldt tekstgenrer.⁴

Der har været bestræbelser på at opbygge "objektive" genresystemer, hvor man har villet give hver genrebetegnelse sin bestemte plads. Men det er i virkeligheden onsonst og en misforståelse, og for så vidt også overflødig. Selv ikke Dewey-klassifikationssystemet, hvor omfattende og præcist det end er, er noget "objektivt" system. Systemet tjener først og fremmest et rent praktisk formål.

Men det vil sige: Genrebetegnelser kommer og går, alt eftersom vores praksis ændrer sig. I dag har vi sites, vinduesmenuer og hjælpefiler. Dem havde vi ikke i går. I morgen er nogle af disse genrer formentlig afløst af nye, alt efter hvad der har vist sig hensigtsmæssigt.⁵

At det forholder sig sådan, betyder ikke, at al systematik i forbindelse med sagprosaer er overfladisk og flygtig. Midt i den afvekslende underskov af indbyrdes krydsende genrebegreber, vi benytter os af i vores omgang med sagprosaer, findes der begreber, *der afspejler mere grundlæggende vilkår i vores omgang med tekster*, og som det er værd at have et mere indgående kendskab til, fordi de siger noget centralt om tekster.

⁴ Genrebegrebet bruges fx også i musik og billedkunst.

⁵ For en redegørelse for genrenes flygtighed inden for specielt det skønlitterære område, se John Frow (2006).

Faktisk er de to teser, vi allerede nu har stiftet bekendtskab med, tesen om sandhed og tesen om formålsrettethed, sådan som de to teser kommer til udtryk i skellet mellem sagprosa og fiktion, i virkeligheden en afspejling af mere grundlæggende vilkår i vores omgang med tekster. Disse mere grundlæggende vilkår vil vi omtale som *de tekstlige fremstillingsformer*.⁶ Det er i den forstand altid udtryk for en tekstlig fremstillingsform at ville sige noget sandt, og noget, der er formålstjenligt og relevant i situationen.

Et vigtigt karakteristikum ved de tekstlige fremstillingsformer, der består i at sige noget sandt og formålsrettet – vi skal om lidt se, at der er flere fremstillingsformer end disse to – er, at de ikke blot angår de forskellige tekstgenrer, men at de også kan findes ved de mindre tekstdele i en tekst: ved kapitler og afsnit, ja, endog ved sætninger og sætningsdele. Det, at der fx er fiktive sætninger i en tekst, gør ikke automatisk teksten fiktiv. Her må man altid foretage en overordnet vurdering af, hvilke tekstdele der står mest centralt i teksten, og herudfra slutte sig til tekstens genre. Men hertil har vi netop brug for begrebet om fremstillingsform: Det, at en tekstdel, fx en sætning, er af en bestemt fremstillingsform, udelukker ikke, at andre tekstdele kan bestå af andre fremstillingsformer, og at teksten som helhed – og dermed tekstens genre – slet ikke svarer til den lokale fremstillingsform.

Man kan i den forbindelse tale om, at forholdet mellem fremstillingsform og genre er kendetegnet af *prototypikalitet*: En genre er altid prototypisk af en bestemt fremstillingsform. Fx er det forhold, at en given tekst får genrebetegnelsen "sagprosa" hæftet på sig, et udtryk for, at tekstdelene er sat sammen på en sådan måde, at teksten *overordnet* må karakteriseres som tilhørende denne bestemte fremstillingsform og dermed være et eksempel på den og den genre.

Som man kan se af det foregående, er sagprosa, fiktion og skønlitteratur intimt forbundne størrelser: For det første kan alle tre betegnelser anvendes på såvel tekster som tekstdele, og er altså fremstillingsformer. Men de står også i mere direkte forbindelse med hinanden: Fiktion og skønlitteratur er i virkeligheden kategorier, der altid vil være afledt af kategorien sagprosa. Sagprosa har vi, når intentionen om sandhed og formålstjenlighed er overholdt, fiktion, når vi blot har til hensigt at foregive, at den er overholdt, og skønlitteratur, når formålet er rent æstetisk. Det betyder, at forholdet mellem

⁶ I mit valg af begrebet fremstillingsform har jeg fundet inspiration i Gerard Genettes begreb om udsigelsesmodus, der netop af Genette ses som et mere generelt begreb end genrebegrebet (Genette 1992 (1979):60ff).

sagprosa på den ene side og fiktion og skønlitteratur på den anden side i virkeligheden er asymmetrisk: Mens fiktion og skønlitteratur forudsætter sagprosa, gælder det omvendte ikke: Sagprosa er en primær genre, fiktion og skønlitteratur derimod alene sekundære genrer, genrer, der er afledt og parasitære i forhold til sagprosa.⁷

Denne opdeling i primære og sekundære genrer finder vi ikke ved de øvrige fremstillingsformer i en tekst. De synes alle at operere med distinktioner, der befinder sig på samme niveau og er lige grundliggende. Yderligere gælder, at de i lige så høj grad kan findes i sagprosa, som de kan findes i fiktion og æstetisk litteratur, *hvilket i virkeligheden gør distinktionen mellem sagprosa på den ene side og fiktion og ikke-formålstjenlige, æstetiske tekster til et overordnet træk ved enhver klassifikation af tekster.*

Men hvor finder vi nu de øvrige fremstillingsformer og grundlæggende træk i en tekst, der er med til at sikre bestemmelsen af en teksts genre?

Hvis vi vender tilbage til vores tidligere opdeling ud fra *indhold og formål*, kan vi faktisk allerede her finde yderligere to udgangspunkter for en opdeling af tekster ud fra deres fremstillingsformer:

Indhold

I relation til indhold findes der tre væsentlige fremstillingsformer:

- (1) En fremstillingsform med reference til *ting*, dvs. til genstande i *tid og rum* underlagt *kausalitet*, lige fra *naturfænomener som*

⁷ Dette forhold mellem sagprosa på den ene side og fiktion og skønlitteratur på den anden side er bl.a. belyst af John L. Austin (Austin 1997 (1962):51): "En performativ ytring [dvs. en sætning sagt i en bestemt situation tællende som en ordre, en påstand, et løfte el.lign. – forfatters anmærkning] vil på en ganske særlig måde være tom eller ugyldig hvis den siges af en skuespiller på scenen, hvis den står i et digt, eller fremføres i en monolog. Det gælder tilsvarende for enhver anden ytring der udsættes for en så voldsom forskydning. Sprog der bruges under den slags specielle forhold, tæller tydeligvis ikke for pålydende, men fungerer parasitært." Se hertil også Herbert P. Grice (1989 (1975):22-40).

En anden parasitær teksttype, der også kunne have været stillet i kontrast til sagprosaeteksten, er den dramatiserede eller mimetiske tekst. Faktisk er den dramatiserede tekst, der danner baggrund for Genettes skel mellem modus og genre (Genette 1992 (1979):61ff). Grunden til, at vi ikke vil give en karakteristisk af distinktionen mellem sagprosa og dramatiseret tekst her, er, at den dramatiserede tekst ikke står i direkte modsætning til sagprosaeteksten, men er en kategori underlagt fiktionsbegrebet: Modpolen til den dramatiserede eller mimetiske tekst er ikke sagprosaeteksten, men den diegetiske, dvs. den fiktivt fortællende, tekst (jf. Aristoteles 1992 (1948)).

bjerge og skyer, planter og dyr til menneskeskabte ting som huse, biler, møbler, arbejdsredskaber og husgeråd, for så vidt som de i den pågældende skildring ikke indgår som instrumenter i menneskelig handling.

- (2) En fremstillingsform med reference til *instrumentelt handlende agenter og til de hensigter og aspirationer, de er underlagt.*
- (3) En fremstillingsform med reference til *socialt handlende personer og de rettigheder og forpligtelser, de er underlagt, bl.a. når de taler og skriver.*

Her vil vi betegne tekster og tekstdele, der befinder sig i de tre grupper, som henholdsvis (1) *tingskarakteriserende*, (2) *handlingskarakteriserende* og (3) *institutions- og sprogbrugskarakteriserende* tekster og tekstdele.⁸

⁸ Mens det formentlig er relativt let at forstå og operere med, hvad en "tingskarakteriserende" tekst er, kan det måske være lidt vanskeligere at regne ud, hvad der ligger bag de to sidste teksttyper. Forhåbentlig vil følgende forklaring kunne være til hjælp:

"Handlingskarakteriserende" tekster er tekster, som refererer til eller omtaler (instrumentelle) handlinger. En instrumentel handling er her det samme som en mål/middel-handling, dvs. en handling, der lader sig beskrive gennem termerne "mål" og "middel" (eller "instrument", heraf navnet "instrumentel handling"). Eksempler på (instrumentelle) handlinger vil være: at rejse sig op, at fælde et træ, at åbne en vandhane, at skifte gear i en bil, at male et maleri, at overtale en anden til at gå med i biografen, at uddanne sig som ingeniør. I alle disse tilfælde kan vi spørge til handlingens *hvad* (formål) og til dens *hvordan* eller *hvormed* (midler). Et afgørende træk ved instrumentelle handlinger er, at de er afhængige af, at der foreligger en ændret situation i verden i konsekvens af, at handlingen er vellykket udført.

"Institutions- og sprogbrugskarakteriserende" tekster er, som termerne siger, tekster, som refererer til eller omtaler institutioner og sprogbrug. Her er institutioner stående muligheder for at udføre symbolske handlinger. Fx vil muligheden for at fungere som politimand eller som direktør i et firma eller muligheden for at underskrive dokumenter eller bruge penge alle være eksempler på, at der foreligger underliggende institutioner. Så snart bestemte instrumentelle handlemuligheder knyttes til bestemte tegn eller symboler, har vi med en institution at gøre: En klokke, der signalerer, at nu serveres der mad, vil være en sådan institution. Handlinger, udført inden for rammerne af givne institutioner, kaldes i konsekvens heraf institutionelle (i modsætning til instrumentelle) handlinger.

"Sprogbrugskarakteriserende" tekster er institutionelle tekster, der specielt refererer til eller omtaler sprogbrug, dvs. tale og skrift. Her er tale og skrift faktisk institutioner på linje med de ovenfor karakteriserede institutioner, blot af en ganske bestemt art. De er nemlig som de eneste institutioner i stand til at knytte tanker til sig, der kan være sande eller falske, dvs. tanker, der lader sig formulere eller udtrykke ved hjælp af *at*-sætninger. Siger eller skriver jeg "Det er varmt i dag", bruger jeg sproget

Tekster, hvor den overvejende fremstillingsform er tingskarakteriserende, vil vi give genrebetegnelsen *tingskarakteriserende tekster*. I denne genre finder vi blandt andet naturvidenskabelige artikler og afhandlinger, landskabsbeskrivelser, lærebøger i fysik, kemi og biologi samt varekataloger. Her er fx en lille tingskarakteriserende tekststump fra webadressen <http://www.bjo.site.dk>:

- (A) "Adrenalin er et binyrebarkhormon der udskilles som en reaktion på ydre stress og gør kroppen parat til kamp eller flugt. Via receptorer på målcellernes overflade aktiverer adrenalin forskellige fysiologiske effekter alt efter hvilket organ der er tale om."

Som det ses, får vi her beskrevet, hvad der er *årsag* til adrenalinudskillelse, ligesom vi får at vide, hvilke *virksomheder* adrenalin har på kroppen.

Tekster, hvor den overvejende fremstillingsform er handlingskarakteriserende, vil vi give genrebetegnelsen *handlingskarakteriserende tekster*. I denne genre finder vi blandt andet selvbiografier, rejseskildringer, bøger om arkæologi, bøger om historiske hændelser og begivenhedsforløb og en lang række undergenrer blandt avisartiklerne. Følgende tekststump fra websitet <http://da.wikipedia.org/wiki/N.F.S.Grundtvig> er kendetegnet af at indeholde tekstdele af en overvejende handlingskarakteriserende fremstillingsform. Her omtales netop menneskelige handlinger, hensigter og aspirationer:

inden for rammerne af en bestemt institution, der tillader mig at sige "Det er varmt i dag" og mene, at det er varmt i dag. Og siger eller skriver jeg "Kom op i mit sommerhus og hold lidt ferie", bruger jeg sproget inden for rammerne af en bestemt institution, der tillader mig at sige "Kom op i mit sommerhus og hold lidt ferie" og mene, at du skal komme op i mit sommerhus og holde lidt ferie. Kort sagt: Sprogbrug er handlen, hvor vi forudsætter sproget som institution. Derfor omtales handlinger udført under sproget som institution ofte som sproghandlinger eller – bedre – talehandlinger.

Et grundlæggende træk ved institutioner er, at de tillader ikke-instrumentel handlen, handlen, der ikke er bundet til bestemte målforestillinger eller interesser. Til gengæld forudsætter de en given retsorden: Ringer jeg med en klokke for at signalere, at maden er serveret, eller siger jeg ordene "Det er varmt i dag", er der i begge tilfælde tale om en fri handling i betydningen en handling, der ikke er bundet til nogen specifik interesse (andet end, at den sigter mod at blive *forstået* af en hører, et publikum). På den anden side stiller jeg mig ved begge handlinger under en forpligtelse til at bruge det pågældende symbol eller tegn, dvs. klokken eller sætningen "Det er varmt i dag", sådan som det er foreskrevet i de institutioner, der understøtter og i virkeligheden konstituerer de to handlinger som de handlinger, de er. Institutioner er i den forstand etiske sammenhænge, netværk af forpligtelser, tilladelser og påbud, uden hvilke handlinger som ovennævnte ikke ville kunne udføres. (jf. Searle 1999 (1995); 2008 (1999); 2010).

- (B) "Han forelsker sig voldsomt i den noget ældre Constance de Steensen Leth. Vi ved ikke meget om forelskelsens forløb, da hele dette afsnit af dagbogen mangler – formentlig destrueret af Grundtvig selv. Forelskelsen vækker et passioneret følelsesliv i Grundtvig, som nok går igennem en række forandringer i de efterfølgende mange år, men aldrig siden forlader ham."

Betragter man eksemplerne i (A) og (B) nærmere, ses det, hvordan de to fremstillingsformer afspejler hver deres typer af grundforhold i verden: Mens udgangspunktet for tingskarakteriseringen i (A) er *observation og eksperiment* – i eksemplet her vil vi kun kunne få noget at vide om adrenalin ved at manipulere med stoffet for at finde ud af, hvordan det opfører sig i forskellige situationer – er udgangspunktet for handlingskarakteriseringen i (B) i stedet dels en *forståelse af de tilskyndelser og aspirationer*, der ligger bag det skildrede menneskes adfærd, dels en forholden sig til de kilder, der allerførst muliggør denne forståelse. Det betyder også, at de tre typer fremstillingsformer afsætter hver deres *forventningsmønster* ned gennem en tekst. Er en tekst tingskarakteriserende, forventer vi for det meste en præsentation af tider, steder og årsagssammenhænge, som i tekst (A) ovenfor. Er en tekst derimod handlingskarakteriserende, forventer vi en præsentation af en handlende person, en konfliktfyldt eller problematisk situation, en række handlinger, hvor konflikten eller problemet søges løst, og en lykkelig eller tragisk udgang.⁹ Og er en tekst endelig institutions- og sprogbrugskarakteriserende, forventer vi en præsentation af sociale handlinger og forskellige former for sprogbrug, sådan som vi møder disse fænomener som udtryk for de rettigheder og pligter, den sociale orden er defineret gennem. Desuden forventer vi reference til sociale institutioner såsom banker, skoler, foredrag, søndagsture, underskrifter og kirkelige vielser. Af teksteksempel (B) fremgår det fx, at der har været problemer med forståelsen af Grundtvigs liv: "Vi ved ikke noget om forelskelsens forløb."¹⁰ Dermed signaleres et hul i vores informationer om Grundtvigs liv og færden. Men dette hul opstår kun, fordi vi har en forventning om, hvordan handlinger, hensigter og aspirationer i almindelig er skruet sammen.

⁹ Jf. Aristoteles' redegørelse for dette forventningsmønster i Aristoteles (1992 (1958)).

¹⁰ Denne lille tekstbid tilhører ikke selve karakteriseringen af Grundtvig, men er en meta-tekstlig parentetisk besked om Grundtvig-kendernes manglende viden på dette punkt. Selve tekstbidet er selvfølgelig også handlingskarakteriserende, men på et andet plan.

Ligeledes: Selv om det stykke information, der efterlyses om Grundtvigs forelskelse, ikke er kendt, og formentlig aldrig vil blive det, ved vi også, at vi vil skulle finde informationen i et socialt, institutionsforankret, nærmere bestemt sprogligt formuleret, dokument, formentlig i form af et brev eller et dagbogsnotat.

Evnen til at skelne mellem tingskarakteriserende, handlingskarakteriserende og institutions- og sprogbrugskarakteriserende tekster og tekstelementer ligger dybt forankret i os. Denne evne hos os er mere en betingelse for erfaring, end den er produkt heraf. Derfor findes skellet også i alle samfund. Men det, at skellet findes i alle samfund, betyder dog ikke, at det ikke skulle være muligt at *skole* og *kultivere* vores omgang med dette skel gennem træning og øvelse. Vi kan altid blive bedre til at eksperimentere og observere. Vi kan altid blive bedre til at forstå og tolke handlinger. Og vi kan altid blive bedre til at give vores sociale handlinger et etisk fundament.

Med disse overvejelser kan vi nu opstille vores TREDJE TESE om sagprosa: *På den ene side findes der (a) tingskarakteriserende tekster og tekstelementer, som bygger på observation og eksperiment. På den anden side findes der handlingskarakteriserende tekster og tekstelementer, som dels (b) bygger på tolkning af menneskelige følelser, handlinger og tale, dels (c) bygger på en forståelse for den sociale orden, vores institutioner og sprogbrug er defineret gennem.*

Formål

Vi har nu set på en teksts indhold. Men også hvad en teksts formål angår, er det muligt at skelne mellem distinkte fremstillingsformer: Her finder vi tre grundlæggende formålstyper:

- (i) en tekst eller tekstdel kan beskrive forhold i verden, angående såvel ting som instrumentelle og sociale handlinger (*informerende fremstillingsform*)
- (ii) en tekst eller tekstdel kan angive, at forfatteren har til hensigt, at enten forfatteren eller læseren (tilhøreren) skal handle i konsekvens af det sagte (*handlingsregulerende fremstillingsform*).
- (iii) en tekst eller tekstdel kan udtrykke forfatterens tanker, følelser og holdninger (*ekspressiv fremstillingsform*)

Blandt tekster med overvejende informerende fremstillingsformer, finder vi tekster af genren reportage, nyhedsartikel, rejsebrev, turistguide, naturbeskrivelse, videnskabelig afhandling, videnskabelig artikel, dødsannonce, skolebog m.fl. Inden for alle disse genrer får vi noget at vide om verden. Et eksempel finder vi i tekst (A) ovenfor. Og et andet eksempel finder vi i følgende tekst:

- (C) "Strandbakterne udenfor den lille Fjordby er grønne og lave det første Stykke Vej, men længere fremme bliver de højere og højere, slår Revner, styrter ned imod Fjordens blaa vand og minder om en Budding, der er gået i Stykker for Kokkepigen [...]" (Poulsen 1949:92).

Blandt tekster med overvejende handlingsregulerende tekstelementer finder vi på den ene side tekster, hvor forfatteren skal gøre noget – fx love at opfylde et krav eller godkende et eller andet – og på den anden side tekster, hvor det er det publikum, forfatteren henvender sig til, der skal gøre noget – fx imødekomme en bøn, efterkomme en anmodning eller følge en ordre. Mens de første tekster tilhører den *kommissive genretype* – her finder vi kontrakter, attester, pengesedler m.v. – tilhører den anden den *direktive genretype*, hvor vi finder ansøgninger, kgebogsopskrifter, manualer, henstillinger, trafikskilte, dagsbefalinger m.v.. Her er følgende lille tekststump fra sitet <http://nizhal.dk/> et eksempel på, at der er valgt en direktiv fremstillingsform:

- (D) "Ansigtmaske. 2 tsk. syrnet mælkeprodukt, fx A38 eller Cultura naturel, 2 tsk. honning. Rør ingredienserne sammen. Rens og tør ansigtet, før du fordeler masken jævnt ... Lad masken sidde i 10-15 minutter. Vask den af med lunkent vand."

Blandt tekster med overvejende ekspressive fremstillingsformer støder vi fx på tekster af genren tilkendegivelse eller vurdering. Her giver forfatteren udtryk for sine tanker, følelser, holdninger og vurderinger, sådan som det fx sker i følgende uddrag af en musikanmeldelse af Mikkel Elbech (www.gaffa.dk/anmeldelse/29253):

- (E) "Med denne luksusgenudgivelse af AC/DCs 12 år gamle koncertfilm fra Ballbreaker turnéen er der lagt op til et par *forrygende* timer i selskab med det legendariske band [...] En helt *udmærket* udgivelse, der dog ville have *godt af endnu et kærligt løft*" (mine fremhævninger).

Ligesom for indholds-opdelings vedkommende afspejler fremstillingsformerne her ved formålene et universelt, udtømmende sæt af måder at forme tekstlige meddelelser på: Vi kan enten informere om forhold i den ydre eller objektive verden ("Vejen er glat"), regulere forhold i *den intersubjektive verden*, dvs. vi kan tale om selv at forpligte os selv til at gøre noget ("Jeg lover at vaske op") eller få andre til at forpligte sig til at gøre noget ("Giver du en is?")¹¹, eller vi kan tale om at give udtryk for forhold i *den indre eller subjektive verden*, dvs. vi kan tale om, hvad vi ved, tror, føler og har til hensigt ("Jeg elsker is", "jeg vil gerne i biografen i dag", "jeg er bange for mørke").

Med disse tre muligheder er alle muligheder på dette generelle niveau udtømt. På dette generelle niveau findes der ingen fjerde mulighed.

Det fører os til vores FJERDE TESE om sagprosatexter: *Svarende til de tre grundformer for kommunikation i sproget, nemlig at vi (i) kan oplyse hinanden om forhold i verden, at vi (ii) kan påvirke hinandens adfærd, findes der tre sagprosatextlige fremstillingsformer: informative, ekspressive og handlingsregulerende (kommissive og direkte) fremstillingsformer, og at vi (iii) kan give udtryk for vores tanker, følelser og indstillinger.*

Ligesom for tidligere behandlede fremstillingsformers vedkommende er det muligt at dygtiggøre sig inden for hver af disse tre fremstillingsformer. Og ligesom for indholdets vedkommende finder vi her – ud over de generelle distinktioner – også en række underformer, som ikke er universelle, men som på den anden side heller ikke er lige gyldige: En ansøgning skal fx helst være høflig og formel, mens der stilles andre krav til de postkort, vi sender hjem fra rejser i udlandet. Sådanne postkort skal snarere være joviale og gerne sjove.

Generelt kan vi sige: For at lette kommunikationen og gøre den mere forståelig skal en kontrakt, en kagebog og en avisartikel følge bestemte regler for, hvordan de skal opbygges. Men sådanne regler skal læres.

For det meste taler og skriver vi blot rutinemæssigt. Men undertiden er det vigtigt, at vi også tænker over det, vi siger og skriver, og fremfører *argumenter* for det. Det sker som regel, når der kan være vanskeligheder

¹¹ Inden for traditionel talehandlingsteori (Austin 1997 (1962), Searle 1969) er det opfattelsen, at kommissiver og direkte (og ekspressive) ikke kan være sande. Denne opfattelse har jeg søgt at imødegå (Widell 2001; 2009).

med forståelsen. Det er fx tilfældet i følgende tekst (Thisted Dagblad 20.11.10):

(F) "Vinteren bider sig i løbet af weekenden fast i Danmark. Det giver glatte veje, sne og kulde."

Her forsøger tekstens forfatter med første sætning først og fremmest at udføre den talehandling at meddele et stykke information om verden: "Vinteren bider sig i løbet af weekenden fast i Danmark", dvs. vintervejret bliver koldere. Men samtidig indgår dette stykke information i en argumentation, hvor vi får en *forklaring* på, hvorfor vi får glatte veje, sne og kulde, i et evt. forsøg på at foregribe en mulig *indvending*.

Argumentation, det at fremføre argumenter, er ikke noget, vi beskæftiger os med hele tiden. Argumenter fremfører vi kun lejlighedsvis. Det betyder dog ikke, at det ikke er vigtigt at fremføre argumenter. Argumentation er af afgørende vigtighed, såvel i dagligdagen, som i mere specialiserede sammenhænge, hvor vi gerne vil være mere præcise i vores sprogbrug. Argumentation er med til at stabilisere vores fælles handlinger og gøre vores praksis gennemskuelig. Af samme grund er den politiske offentlighed og universiteterne fora, der specielt er indrettet på at praktisere og forbedre argumentation: Knyttet til disse fora finder vi flere sagprosa-genrer: læserbreve, kronikker, ledere, essays, videnskabelige afhandlinger og artikler, koncertanmeldelser m.fl.

Argumentative tekster står i modsætning til ikke-argumentative, rent *meddelende tekster*. Når vi vil begrunde et eller andet synspunkt i en tekst – hvilket altid kan ses som et svar på, at vi i en *argumentativ samtale* er blevet bedt om eller udfordret til at gøre det¹² – bruger vi en argumentativ tekst eller tekstdel til at fremføre en begrundelse for vores synspunkt. At argumentere er i virkeligheden at besvare kritiske spørgsmål og imødegå kritiske indvendinger.

En argumentativ tekst eller tekstdel – som altså vil kunne ses som led i en argumentativ samtale – kan her bestå i en fremførelse af ét eller flere argumenter, hvor hvert enkelt argument altid igen vil være udformet, så det indeholder mindst én – men som regel to eller flere *præmisser* – og som regel også en *konklusion*. Oftest vil én eller flere præmisser være

¹² Samtalen behøver ikke faktisk at finde sted. Når et argument fremføres i en tekst, er det ofte en foregribet udfordrer, der argumenteres mod.

udeladt i en argumentation, men også konklusionen kan i sjældne tilfælde være udeladt. Et sådant argument med udeladte præmisser og en udeladt konklusion kaldes – efter Aristoteles – for et *enthymem* (jf. Aristoteles Retorik, I.2, 1357a7-18; II.22, 1395b24-26; jf. fx Aristoteles (1995 (1984))).

Da enthymemer kan føre til uklarhed i argumentationen, er det tilrådeligt undertiden at anføre alle relevante præmisser. Hvis vi vender tilbage til eksemplet ovenfor omkring vinterens indtog i Danmark, er argumentet her ufuldstændigt. Der er med andre ord tale om et enthymem. Skal argumentet anføres fuldt ud, må en manglende præmis tilføjes, nemlig den kursiverede 2. præmis, så vi får:

- (G) 1. præmis: Vinteren har bidt sig fast
2. præmis: *Hvis vintre bider sig fast, får vi glatte veje, sne og kulde*

konklusion: (Ergo, derfor, altså:) Vi får glatte veje, sne og kulde

Som man kan se af denne opstilling, der kan sammenlignes med et regnestykke med resultatet i bunden, vil argumentet nu være fuldstændigt i betydningen: Der er nu blevet etableret en slutnings-bro, der vil kunne lede os fra 1. præmissen til konklusionen. Det er i den sammenhæng vigtigt at se på den slutnings-bro, 2. præmissen udgør.

Som man kan se, indeholder den et alment udsagn: "*For alle tilfælde gælder det, at hvis vinteren bider sig fast, så vil vi få glatte veje, sne og kulde.*" Men sådan vil det altid være: Mindst én af præmisserne må bestå i et alment udsagn. Som regel finder der også – som i (G) – en ikke-almen, dvs. singular præmis, der her er anbragt som argumentets 1.-præmis.

I enthymemer er det som regel den almene præmis, der udelades. Grunden hertil er, at den for det meste forekommer selvfølgelig, sådan som det vel også kan siges at være tilfældet her. Men undertiden er det selvfølgelig ofte det problematiske. Det gælder også den almene præmis. Derfor er det vigtigt i saglig argumentation undertiden at få bragt en sådan skjult præmis – og dens eventuelle støttepræmisser – frem i lyset.

En argumentativ tekst eller tekstdel – som altså kan stilles op over for en rent fremstillende tekst eller tekstdel – kalder, som vi har set, på et bestemt forventningsmønster, om at vi har med et stykke argumentation at gøre. Det mønster, vi normalt forventer i forbindelse med en argumentativ tekst,

er ikke som mønstret i opstillingen i (G). Det mønster, vi ser i (G), er det mønster, vi præsenteres for i lærebøger i logik, hvor præmisserne kommer før konklusionen. Men i de fleste tekster er præsentationsmåden omvendt: Først konklusionen og derefter præmisserne. Når denne præsentationsmåde foreligger, kalder man konklusionen for argumentets – og hvis hele teksten er ét stort argument: tekstens – *tese*, og (lidt forvirrende) præmisserne for argumentets eller tekstens *argumenter*. Denne præsentationsmåde finder vi fx i følgende tekst fra Ritzaus Bureau (19.11.10), der omhandler det samme som eksempel (F), men her netop præsenteret efter mønstret *tese* og argument:

- (H) "Bilister, der i løbet af fredagen og weekenden skal køre bil, skal være opmærksomme på de glatte veje. Vinteren er nemlig begyndt at røre på sig."

Som man kan se, bliver konklusionen i eksempel (H) præsenteret før 1.-præmissen og figurerer altså her som *tese*, mens "Vinteren er nemlig begyndt at røre på sig" får rollen som argument:

- (I) *Tese*: "Bilister [...] skal være opmærksomme på glatte veje."
Argument: "(fordi, på grund af, at) vinteren er begyndt at røre på sig."¹³

Den argumentative fremstillingsform kan enten indgå i kombination med (a) den tingskarakteriserende fremstillingsform – her argumenteres omkring tid, rum og årsagssammenhænge – den (b) handlingskarakteriserende fremstillingsform – her argumenteres omkring mål, midler og motiver – eller den (c) institutions- og sprogbrugskarakteriserende fremstillingsform – her argumenteres omkring fastlæggelse af målestokke og definitioner,

¹³ Som det kan ses i (G) og (I), kan der anvendes sproglige udtryk enten til angivelse af, at der er tale om et arguments konklusion: "Ergo", "derfor", "altså" m.fl., eller til angivelse af, at der er tale om en præmis om et enkeltstående fænomen, en singular præmis, hvis en sådan findes, fx "fordi", "da", "eftersom", "fordi", "idet", "nemlig", "siden" m.fl. Eksempelvis: "Vinteren har bidt sig fast. Derfor får vi glatte veje, sne og kulde", "Vi får glatte veje, sne og kulde. Vinteren har nemlig bidt sig fast."

Selvom der er denne mulighed for at angive argumentets struktur eksplicit, er det normalt ikke nødvendigt at gøre brug af sådanne udtryk. Konteksten og indhold gør det klart, hvad der er hvad.

samt om, hvordan vores institutioner og sproglige udtryk grundlæggende skal analyseres og forstås i lyset af underliggende konventioner.¹⁴

Et eksempel på argumentation, som ikke har et tingsligt indhold til tema, sådan som de foregående eksempler, men i stedet forholder sig til handlingskarakteriseringer og institutions- og sprogbrugskarakteriseringer, har vi i (J):

- (J) "Efter krigserklæringen mod England satte Frederik VI i realiteten statsrådet ud af drift, og fungerede som sin egen udenrigsminister. I tiden mellem 1807-1814 afholdtes derfor ingen statsrådsmøder, og efter faderen Christian VII's død i 1808 var Frederik VI derfor konge både af navn og af gavn."

(http://dk.wikipedia.7val.com/wiki/Frederik_6)

I denne tekst finder vi dels følgende handlingskarakteriserende argument¹⁵:

- (K) ønske: Frederik VI ønsker ingen statsrådsmøder
viden: Hvis man ikke ønsker statsrådsmøder, er det et egnet middel at sætte statsrådet ud af drift

handling: Derfor sætter Frederik VI statsrådet ud af kraft.

¹⁴ Hvad slutningerne i eksemplerne angår, indgår såvel tingslige som handlingskarakteriserende fremstillingsformer. Det betyder, at slutningerne i virkeligheden har en mere kompleks struktur, end det er angivet i opstillingerne.

Hvad sætningerne "Bilister [...] skal være opmærksomme på glatte veje" angår, – vi vil i det følgende se bort fra "sne og kulde" – er den udtryk for en handlingskarakterisering: Det, at være opmærksom på noget, involverer jo perception, som igen udgør en del af vores handlekompetence. For at nå frem til en slutning, der kan indgå i passende sammenhæng med argumentet om vintervejret, må vi derfor gå bag om handlingskarakteriseringen og finde følgende understøttende hypotese: "Hvis en vinter bliver kold (årsag), vil der komme glatte veje (virkning)." Eller hvis vi stiller det pænt op:

- Tese: der vil komme glatte veje
Argument: (fordi) vinteren bliver kold
(Almen præmis: Hvis vintervejret bliver koldt, vil vejene blive glatte)

Som det kan ses, svarer slutningerne her til argumentationsformen i første teksteksempel – blot er den opstillet i form af tese og argument.

¹⁵ Handlingskarakteriserende argumenter har form af såkaldte *praktiske syllogismer* (efter Aristoteles; se hertil Anscombe (1957)). Her er 1.-præmissen altid et ønske, 2.-præmissen en viden om handlesituationen, 3.-præmissen en almen viden om, hvordan man – givet ønsket – kender til et middel til realisering af dette ønske, og konklusionen den handling, der består i at gøre anvendelse af det pågældende middel.

og følgende institutions- og sprogbrugskarakteriserende argument¹⁶:

- (L) Frederik VI's far døde
Frederik VI er arveprins
Hvis man er arveprins og ens far dør, bliver man (i kraft af kongeinstitutionen) konge

Derfor bliver Frederik VI konge

Den argumentative fremstillingsform vil altid have form af en logisk slutning.¹⁷ Det må ikke misforstås derhen, at det så kun er i forbindelse med argumentation, at vi har med logiske slutninger at gøre, for det er ikke tilfældet. Logiske slutninger møder vi overalt, hvor vi fører samtaler og skriver og læser tekster. Ja, ikke alene her, men overalt, hvor vi perciperer og handler. Det at drage logiske slutninger er for det meste en rutinefærdighed.

Det betyder dog ikke, at vi altid behersker de former, hvorunder vi drager slutninger. Men det er netop heri, man skal se den argumentative samtales og teksts berettigelse. Argumenter kan let blive komplicerede. Derfor kræver det i særlig grad skoling og træning at fremføre argumenter i en argumentativ samtale og en argumentativ tekst.

¹⁶ Institutions- og sprogbrugskarakteriserende slutninger er slutninger, der forlener (viden om, hvordan man forbinder) et udtryk med et indhold (jf. note 8).

¹⁷ De logiske aspekter af den argumentative fremstillingsform kan vi ikke komme nærmere ind på her. Dog skal det nævnes, at for at kunne nå frem til en sand konklusion i et argument, må forholdet mellem præmisser og konklusion være af en sådan art, at *sande præmisser skal føre til en sand konklusion*.

I de eksempler, vi hidtil har set på, er dette logiske krav sikret. Imidlertid er mange af de præmisser, vi har opstillet, ikke sande. Det gælder især for de almene præmissers vedkommende. De er mere eller mindre sande; men de er ikke garanteret sande. Det gælder for hypoteser om årsager og virkninger som dem i (F) og (H), for praktiske syllogismer som den i (K) og for konventionelt etablerede institutioner som den i (L).

Traditionelt set taler man her om, at der er bygget en induktiv slutning ind i selve den logiske slutning fra præmisser til konklusion, hvilket antyder, at der skulle være en logik ved siden af den logik, der fører én fra sande præmisser til en sand konklusion. Det er imidlertid ikke tilfældet. Der findes kun én logik: Den, der fører fra sande præmisser til en sand konklusion. Det, der er tale om ved præmisser, der ikke nødvendigvis er sande, er ikke, at man betjener sig af en speciel – induktiv – logik, men slet og ret, at man tager en *beslutning*. Nemlig en beslutning om at "ophøje" en hypotese, en praktisk syllogisme, en konventionelt etableret institution til logisk slutningsform (ud fra forskellige former for evidens), dvs. gøre anvendelse af den, som om den var en logisk slutningsform).

Som led i en sådan skoling er det nødvendigt, man i vid udstrækning kender til de former, argumenter kan antage, og at man i det hele taget er i stand til at skelne mellem argumentative og rent meddelende tekster og tekstdele.

Vi har nu indtil videre kun set på, hvordan man argumenterer omkring *indholdet* af det, man vil meddele – det, vi har formuleret os omkring i TESE 3. Her har vi ført *teoretiske argumenter* i marken. Men også en teksts *formål* – det vi har formuleret os omkring i TESE 4 – skal kunne gøres til genstand for argumentation. Her skal argumenterne sikre, at teksten fremtræder enten som en vellykket *informativ talehandling*, som en vellykket *kommissiv* eller *direktiv talehandling* eller som en vellykket *ekspressiv talehandling*.

Lad os derfor vende os mod disse mere *praktiske argumenter*, for at diskutere, hvordan der kan argumenteres omkring disse.

Med tekst (F) har vi – som tidligere nævnt – en tekst, hvor forfatteren har til hensigt at *informere* om et eller andet i verden. I det omfang, der skal argumenteres for tekstens informative værdi, skal der ikke blot argumenteres om sandhed, men også netop om formål. Dette formål er nu for (F)-tekstens vedkommende indfriet i det omfang, argumentets konklusion leverer viden, tekstens modtager vil kunne føle sig informeret gennem. Man må her formode, modtageren vil kunne bruge informationen, fx hvis han eller hun har til hensigt at begive sig ud i vintertrafikken.

Med tekst (H) har vi med en tekst at gøre, hvor forfatteren i stedet har til hensigt at *handlingsregulere*. Det har vi allerede været inde på i note 14. Den handlingsregulerende talehandling er her et direktiv: "Bilister, der [...] skal køre bil, skal være opmærksomme på de glatte veje [...]", dvs. bilister skal (= direktiv) som et egnet middel (= handlingsregulering) være opmærksomme på de glatte veje.

Som det kan ses, har denne handlingsregulering ikke noget med argumentationen i teksten at gøre. Det blev også berørt i note 14: Argumentationen gælder kun de glatte veje, ikke hvad bilisterne skal gøre i den anledning.

Men hvis man vil have begrundet denne handlingsregulering – fx fordi en modtager af teksten stiller sig tvivlende over for berettigelsen af dette direktiv – er der ikke noget i vejen for, at man kan finde argumenter for denne handlingsregulering.

En sådan begrundelse vil fx kunne finde sted gennem *teknisk argumentation*:

Teknisk argumentation:

- (M) 1. *Præmis:* Der er glatte veje
 2. *Præmis:* Det er et ønske hos mig at undgå at køre galt
 3. *Præmis:* Hvis det er glat, og det er ens ønske at undgå at køre galt, så er det et effektivt middel at være opmærksom og køre forsigtigt

Konklusion: (Det er klogt, at) jeg er opmærksom og kører forsigtigt

Argumentet er en praktisk syllogisme (jf. note 15). Men i modsætning til i (K), hvor argumentet angår en 3.-persons handling, indgår det her som begrundelse for en *opfordring*, altså et direktiv. Her begrundes opfordringen til at være opmærksom i trafikken, som man kan se, gennem det forhold, at det hindrer én i at køre galt. Som det kan ses, har argumentets almene præmis form af et *betinget imperativ*. Det er i øvrigt altid tilfældet, når der argumenteres teknisk: Givet et bestemt ønske eller formål, er argumentet altid et argument for, at et givet formål er egnet for i en bestemt situation at indfri det givne ønske eller formål.

Men argumentation om handlinger behøver ikke alene at være teknisk. Når vi handler, orienterer vi os ikke alene ud fra midler, men også ud fra mål. Sådanne mål eller formål kan være rent subjektive; men de kan også være almene. I dette omfang, man vil argumentere om sådanne almene formål, taler man om argumentationen som *etisk argumentation*.

Etisk argumentation adskiller sig fra teknisk argumentation ved, at man i stedet for at argumentere om midler, givet et bestemt formål, argumenterer om selve handlingens, formålets eller de eventuelle (uintenderede) konsekvensers etiske berettigelse.

Det kan gøres gældende, at der i tekst (H) netop ligger en etisk slutning gemt, som man parallelt med den tekniske argumentation også vil kunne gøre til genstand for argumentation:

Etisk argumentation:

- (N) 1. *Præmis*: Hvis jeg ikke kører forsigtigt, kan jeg komme til at skade andre
 2. *Præmis*: Jeg vil ikke ønske selv at blive skadet
 3. *Præmis*: Man skal kunne gøre sin handling til en almen lov¹⁸

Konklusion: (Det er etisk berettiget, at) jeg kører forsigtigt

alt
 Nu kan vi altid for såvel den tekniske som den etiske argumentations vedkommende finde såvel en *kommissiv* som en *direktiv* udgave, at afhængig af, om konklusionen er rettet mod forfatteren selv – i form af løfter og forpligtelser – eller mod tekstens modtager – i form af anmodninger, opfordringer, ordrer og pålæg. I det omfang begrundelsen af et kommissiv (en forpligtelse) eller et direktiv (et pålæg) er etisk, indgår der altid et *generelt direktiv* – udtrykt som et *skal-* eller *bør-*udsagn – i argumentationen.¹⁹

Til sidst vil vi se på en tilsvarende argumentation inden for den *ekspressive fremstillingsform*. Den kan med udgangspunkt i tekst (H) fx se således ud:

Ekspressiv argumentation:

- (O) 1. *Præmis*: Jeg vil gerne over (på dansk) give udtryk for, at jeg ikke vil køre for hurtigt
 2. *Præmis*: Jeg behersker dansk

Konklusion: Jeg udtrykker på dansk: "Jeg vil ikke køre for hurtigt"

I ekspressiv argumentation viser forfatteren sin vederhæftighed. Her viser vedkommende, om han eller hun kan give klart sproglige udtryk for sin viden, sine anskuelser og sine forkærligheder. Det betyder igen, at vedkommende bl.a. skal kende til reglerne for, hvordan man bruger konventionelle midler til at udtrykke sig gennem.

¹⁸ Denne sætning er en formulering af Kants moralprincip, hans såkaldte *kategoriske imperativ* (Kant 1992 (1785):52). Princippet kunne lige så godt formuleres som et princip om, at man ikke må gøre undtagelser for sig selv: Ønsker jeg ikke at blive skadet, kan jeg ikke tillade mig selv at skade andre.

¹⁹ Spørgsmål om, hvilke yderligere restriktioner, der knytter sig til en etisk begrundet handling – om begrundelsen i én af sine præmisser fx altid skal have form af et kategorisk imperativ (jf. forrige note) – vil det føre for vidt at komme ind på her.

Sammenfattende om argumentative tekster kan vi sige, at man altid vil kunne åbne for muligheden for at se en tekst eller en tekstdel som et svar på et kritisk spørgsmål – og dermed som åben for et stykke argumentation. Set ud fra de ovenfor fremstillede typer af argumentation, kan der stilles følgende spørgsmål. Der kan dels være tale om *indholdsrettede spørgsmål*, svarende til TESE 3, som enten kan være (1) tingskarakteriserende, af (2) handlingskarakteriserende eller (3) institutions- og sprogbrugskarakteriserende, dels kan være tale om *formålsrettede spørgsmål*, svarende til TESE 4, som så igen kan være et spørgsmål til (i) hvorvidt den talende siger noget tilstrækkeligt *informativt* (ii) hvorvidt han eller hun har til hensigt at sige noget, der er *teknisk og etisk korrekt*, eller (iii) hvorvidt han eller hun er i stand til at give *vederhæftigt udtryk for sin mentale tilstand*.²⁰

Det er så vores FEMTE TESE om sagprosattekster: *En særlig sagprosa genre finder vi i den argumentative tekst (versus den ikke-argumentative eller blot meddelende tekst). Her kræves argumenter eller grunde for det, man siger. Disse argumenter eller grunde vil altid omhandle enten (a) tingslige forhold, (b) handle-mæssige forhold eller (c) institutionelle og sprogbrugsmæssige forhold. Hvad konklusionerne angår, vil de altid være enten (i) informative, (ii) handlingsregulerende eller (iii) ekspressive. – Det er i princippet altid muligt at rejse spørgsmål til en tekst og åbne en argumentation med henblik på at sikre holdbarheden af dens (skjulte) præmisser.*

Gennem teserne tre, fire og fem er der nu givet en karakteristik af sagprosattekstens (og i afledt forstand også fiktionstekstens) fremstillingsformer. Ifølge denne karakteristik er det muligt at identificere fremstillingsformen i *enhver tekst* ud fra *tekstindhold* (tingskarakteriserende versus handlingskarakteriserende tekster), ud fra *tekstformål* (informativ versus handlingsdirigerende eller ekspressive tekster) samt ud fra *tilstedeværelsen af argumentation* (argumentative versus ikke-argumentative tekster).

Endnu en væsentlig opdeling af tekster er opdelingen i *mundtligt* og *skriftligt* affattede tekster. Her er det vigtigt at se på omstændighederne for tekstfrembringelsen. Læses der op af en på forhånd skreven tekst, er teksten selvfølgelig mundtlig, men produktionsomstændighederne er skriftlige. Derfor går skellet mellem mundtlig og skriftlig fremstillingsform ikke

²⁰ Jf. Habermas 2001 (1971):137-170.

så meget på, om man bruger sine stemmebånd eller om man bruger pen og blæk eller computer. Forskellen er snarere en *forskel i mulighed for spontanitet* mht. udformningen af den tekst, man er i færd med at skabe: Meddeler jeg mig mundtligt, falder situationen for, hvornår jeg producerer teksten, normalt sammen med situationen, hvor jeg præsenterer min tekst for et publikum. Her er talen med andre ord spontan og flygtig. Meddeler jeg mig derimod skriftligt, kan jeg i princippet bruge uendelig tid på at udforme den tekst, jeg vil præsenterer mit publikum for, og papiret er – også efter, jeg har produceret teksten – et tålmodigt og stabilt medium.

En af konsekvenserne af, at en tekst kan produceres som skriftlig tekst, er, at man begynder at producere stadig længere og mere komplicerede tekster. Det skyldes simpelthen, at man har bedre tid til at skrive – og lære at skrive – tekster. Men også for læseren betyder det store fordele: For at understøtte læserens overblik og hukommelse begynder man fx efterhånden at indbygge faste resumédele i de forskellige teksttyper: overskrifter, opsummerende indledninger og afslutninger. Man kan fx her tænke på den typiske avisartikel med dens opdeling i rubrik, mellemrubrik, underrubrik og brødtekst. Således får hver teksttype efterhånden etableret sit mere eller mindre komplicerede forventningsmønster: Et forretningsbrev ser ud på en bestemt måde med steds- og datoangivelse, angivelse af adressat, angivelse af brevets emne, selve den afsnitsinddelte brevttekst, høflighedsformlen, fx “Med venlig hilsen” samt underskrift; ligeledes en brochure, et varekatalog, en videnskabelig afhandling, en biografannonce. Alt afhængig af tekstens fremstillingsform i øvrigt begynder sådanne forventningsmønstre at trænge ned i de forskellige teksttyper og tekster og give dem deres særlige format og layout. Tingskarakteriserende, handlingskarakteriserende, institutions- og sprogbrugskarakteriserende, rent meddelende eller argumentative, informative, handlingsregulerende, ekspressive tekster og tekstdele – alle disse fremstillingsformer og genrer er i praksis en kombination af de enkelte fremstillingsformers og genrers særpræg og det forhold, at det drejer sig om skriftlige – eller skriftsprogsprægede mundtlige – tekster, som i kraft af mediets karakter stiller krav til overblik, hukommelse og tålmodighed. Her kan julekataloget fra artiklens indledning passende finde sin placering.

Distinktionen mellem mundtlige og skriftlige tekster har ikke samme universelle karakter som de øvrige fremstillingsformer: Her skyldes distinktionen historiske hændelser, nemlig opfindelsen af skrifte tegnet og af de medier, som har gjort det muligt at fæstne og lagre meddelelser gennem tid og transportere dem over store afstande. Opfindelsen af bogtrykkunsten,

og på det seneste computeren, har herudover gjort det muligt at præsentere tekster for et større publikum. Denne landvinding kan ikke undervurderes. Den har muliggjort en bemestring af ordet, som man tidligere kun har kunnet drømme om. Det er betegnende, at de første skriftsprog falder sammen med opkomsten af de første bysamfund.

Det fører os til vores SJETTE TESE om sagprostatekster: *Sagprostatekster kan inddeles dels i mundtlige, dels i skriftlige genrer. Med disse to genrer taler vi om to vidt forskellige medier for sproglig meddelelse.*

Med udviklingen af de skriftlige tekstformer ser vi en udvikling, som specielt har gavnet skønlitteraturen, men som også har betydet en del for sagprosaen.

Også computerrevolutionen har betydet store ændringer. Her har ikke mindst muligheden for at arbejde med vinduesmenuer og links bidraget til et ændret tekstbegreb. Endvidere har computeren muliggjort nye spontane meddelelsesformer også i et oprindeligt skriftligt medium: Chat og sms er skriftlige tekstformer, men de nærmer sig den mundtlige fremstillingsform.

De nye læsemuligheder skaber også nye læsevaner. Her kan man måske frygte, at de nye muligheder, der ligger i at kunne springe fra tekst til tekst, fra stikord til stikord, samtidig vil kunne svække evnen til generelt at kunne fordybe sig i en tekst og læse langsomt.

Det sidste fører os til spørgsmålet om, hvordan *skolingen og kultiveringen af bemestringen af de forskellige tekstlige fremstillingsformer og genrer* vil kunne sikres – hvis det da overhovedet er nødvendigt og ønskeligt. Mange taler nemlig om, at vi uproblematisk bevæger os fra en overvejende tekstkultur til en overvejende billedkultur, og fra en kultur overvejende baseret på enkeltvidenskabelig, dyb og kontekstafhængig viden til mere tværvideenskabelig, overfladeorienteret og mere kontekstafhængig og umiddelbart brugsorienteret viden.²¹

Hvis det er rigtigt, er det udtryk for en uhensigtsmæssig pædagogik at ville insistere på, at eleverne i de danske skoler skal kunne tilegne sig indholdet af – i gammeldags forstand – mere kompliceret opbyggede tekster. Imidlertid behøver den formålsbestemte sagprostatekst ikke at være helt uden æstetisk relevans, hvorfor det måske ikke er helt urimeligt at

²¹ Jf. talen om *modus 1*-viden – klassisk “dyb”, saglig viden – og *modus 2*-viden – nyere tværfaglig og mere anvendelsesorienteret viden – i Jens Erik Kristensen (2007):66.

se *skoling og kultivering i genrebegrebet* – ikke blot i skønlitteratur, men også i de fundamentale fremstillingsformer i sagprosaen – som en stadig udfordring for det enkelte menneske – og dermed også som en stadig kilde til æstetisk behag.

Sammenfatning

Vi har nu gennem en præsentation af seks teser set, hvordan det er muligt at karakterisere sagprosatteksternes fremstillingsformer ud fra seks forskellige kriterier eller – som vi måske snarere burde kalde dem – parametre, da det jo, som vi har set, inden for hvert kriterium er muligt at foretage et eller flere valg. Her er de kriterier eller parametre, vi har undersøgt: (1a) *sandhedsorienteret* versus (1b) *fiktiv*, (2a) *formålsrettet* versus (2b) *ikke-formålsrettet* eller *skønlitterær*, (3a) *tingskarakteriserende* versus (3b) *handlingskarakteriserende* versus (3c) *institutions- og talehandlingskarakteriserende*, (4a) *informativ* versus (4b) *handlingsregulerende* versus (4c) *ekspressiv*, (5a) *argumentativ* versus (5b) *ikke-argumentativ* eller *meddelende* samt (6a) *talebaseret* versus (6b) *skriftbaseret* osv. For alle disse kriterier eller parametre gælder, at de er med til at tegne den genremæssige profil af en hvilken som helst tekst. Således vil kombinationen af valgene (1a), (2a), (3a), (4a), (5a) og (6a) bl.a. kunne give os en *naturvidenskabelig artikel eller afhandling*, mens (1a), (2a), (3b) + (3c), (4a), (5b) og (6a) vil bl.a. kunne give os en *historisk-didaktisk fremstilling* eller en *psykologisk rapport*, (1b), (2b), (3b), (4a), (5b) og (6b) et *folkeeventyr* og (1a), (2a), (3b), (4c), (5b) og (6a) en *brugsanvisning*, en *faktura* og en *kontrakt*.

Det er vigtigt at se, at disse genrebetegnelser ikke kun vil være mærkelapper: At se genrene som udtryk for valg på ovennævnte seks parametre er i kraft af de teser, vi har set på i det foregående, samtidig at tilbyde en *teoretisk redegørelse for, hvorfor genrene ser ud, som de gør*. De har fået eksplanatorisk dybde. De er i stand til at sige noget centralt om tekster.

Det niveau for genrebeskrivelse, vi vil kunne etablere gennem valg af værdier inden for i hvert fald de fem første parametre, er tæt på at være universelt, da det er vanskeligt at forestille sig kulturer, der ikke opererer med distinktionerne, disse fem parametre er udtryk for. Det betyder ikke, at vi ikke kan finde mere eller mindre udviklede udgaver af de forskellige kombinationer af valg. Således vil vi selvfølgelig først kunne finde naturvidenskabelige afhandlinger eller kontrakter i en kultur, der har udviklet samfundsmæssige institutioner, der muliggør en sådan teksttype. Alle kulturer vil imidlertid kunne tillade disput om, hvorvidt et

givet naturforløb er muligt, et givet hændelsesforløb foreligger, eller om der ved en given lejlighed er afgivet påstande eller løfter.

Men det vil sige, vi vil kunne tegne følgende billede af genreområdet: Visse genrer kan siges at være "rene" udtryk for et sæt universelle fremstillingsformer²² og er derfor lige så universelle som disse. Andre genrer afslører derimod empiriske træk, affødt af mere eller mindre lokale omstændigheder. Visse genrebestemmelser er rent ad hoc.

Artiklen her er givet titlen "sagprosaens fremstillingsformer." Titlen er måske lidt misvisende, idet de to første parametre muliggør valget af henholdsvis fiktive og skønlitterære teksttyper, altså teksttyper, som netop står i modsætning til sagprosatteksten. Imidlertid er begreberne fiktion og skønlitteratur medtaget, ikke for at give dem en omfattende selvstændig behandling, men for at sætte de to kernebestemmelser i sagprosatteksten – sandhed og formålsrettethed – i relief. Her repræsenterer fiktion og skønlitteratur *globale* alternativer til disse to kernebestemmelser.

Det stiller dem i modsætning til forskellige andre parasitære træk ved tekster, som er af mere lokal art, såsom figurativitet, metaforicitet, (skønlitterær) realisme og dramatisering.²³

Litteratur

- Anscombe, Elisabeth (1957) *Intention*. Oxford: Basil Blackwell.
 Aristoteles (1995 (1984)) *The Complete Works of Aristotle*. Princeton: Bollingen Series LXXI.
 Aristoteles (1992 (1958)) *Poetik*. København: Hans Reitzels Forlag.
 Austin, John L. (1997 (1962)) *Ord der virker*. København: Gyldendal.
 Frow, John (2005) *Genre*. London: Routledge.

²² Det er denne artikels påstand, at i hvert fald de første fem parametre er universelle. Om de enkelte valgmuligheder inden for parametrene er universelle, er derimod en diskussion værd. Fx er det spørgsmålet, om man ikke vil kunne tænke sig kulturer uden fiktion. Sandhed er konstitutiv for sprog og dermed for udformning af tekster. Men fiktion er, som vi har set, ikke komplementær til sandhed. Falskhed er komplementær til sandhed og dermed universel, men ikke fiktion, idet der, som vi har set, ved fiktion tillige kræves en kontrakt om, at det sagte eller skrevne ikke skal tages for pålydende.

²³ For en udførlig behandling af disse mere lokale skønlitterære parametre henvises til Widell (2010).

- Genette, Gerard (1992) *The Architext: An Introduction*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Grice, Herbert P. (1989 (1976)) Logic and Conversation, i: *Studies in the Way of Words*. Cambridge Massachusetts/London, England: Harvard University Press:22-40.
- Habermas, Jürgen (2001 (1971)) Forberedende bemærkninger til en teori om den kommunikative kompetens, i: *Can you reach the salt?: Pragmatikkens klassiske tekster*. Carol Henriksen (ed.). Roskilde: Roskilde Universitetsforlag: 137-170.
- Kant, Immanuel (2005 (1790)) *Kritik af dømmekraften*. Frederiksberg: Det Lille Forlag.
- Kristensen, Jens Erik (2007) Det moderne universitets ide og selvbeskrivelse gennem 200 år – en universitetshistorisk udvikling, i: *Ideer om et universitet*. Jens Erik Kristensen et al. (red.). Århus: Aarhus Universitetsforlag:23-74.
- Poulsen, Knud (1928) *Vandring*. København: Gyldendal.
- Searle, John R. (1969) *Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, John R. (1979) The Logical Status of Fictional Discourse, i: John R. Searle *Expression and Meaning*. Studies in the Theory of Speech Acts. Cambridge: Cambridge University Press:58-75.
- Searle, John R. (1999 (1995)) *Konstruktionen av den sociala verkligheten*. Göteborg: Daidalos.
- Searle, John R. (2008 (1999)) *Psyke, sprog og samfund: Filosofi i virkelighedens verden*. København: Danmarks Pædagogiske Universitets Forlag.
- Searle, John R. (2010) *Making the Social World: The Structure of Human Civilization*. Oxford: Oxford University Press.
- Widell, Peter (2001) Illokutioner er assertiver: Et bidrag til belysning af talehandlingens struktur og taksonomi, i: *Augias* 56-59.
- Widell, Peter (2009) Logik, mening, handling, tale, i: *12. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (red.). Århus: Aarhus Universitet:295-312.
- Widell, Peter (2010) *Den skønlitterære tekst*. Århus: Nordisk Institut.